

УДК 811.162.4'367.622:811.161.2

СЛОВАЦЬКІ ІМЕННИКИ PLURALIA TANTUM НА ФОНІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Іванна ОКОГРІБ

*Ужгородський національний університет,
кафедра словацької філології,
вул. Університетська, 14, Ужгород, Україна, 88000,
e-mail: kaf.slov.uznu@gmail.com*

Статтю присвячено дослідженню словацьких іменників pluralia tantum. Виявлено незбіг форм категорії числа в українській та словацькій мовах. Це стосується випадків, коли іменникам pluralia tantum української мови відповідають словацькі іменники однини; словацьким іменникам pluralia tantum в українській мові відповідають різні за граматичними значеннями числа еквіваленти.

Ключові слова: Семантико-граматична асиметрія, категорія числа, іменники pluralia tantum, грамема однини, грамема множини.

У вивченні граматичного ладу конкретної мови першорядну роль відіграє кваліфікація її визначальних категорій, у яких знаходить відображення зв'язок мислення і мови. У змісті граматичної категорійності відтворюється організація мови як цілісної системи. Сучасна граматична теорія спрямована на розкриття закономірностей взаємодії граматичних категорій з лексичними одиницями різних розрядів у межах певної частини мови. Категорія числа іменників, на думку В.В. Виноградова, становить складний предметно-смысловий вузол, у якому сплітаються різноманітні граматичні та лексико-семантичні особливості [2, с. 125]. Граматична категорія числа пройшла тривалий шлях розвитку, перш ніж усталилася в мовах у сучасному вигляді. Очевидно, що її зародження ґрунтується на особливостях існуючого з давніх часів поняття загального числа, розвиток якого спричинив появу граматичних форм вираження кількісних значень. Багато аспектів цієї категорії описано в вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці (О. К. Безпояско, І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко, А. П. Загнітко, І. Г. Матвіяс, Л. І. Недбайло, Н. Г. Озерова та ін.). Традиційно категорію числа розглядають як словозмінну, що характеризується реляційними і синтаксичними функціями (М. А. Жовтобрюх, І. К. Кучеренко, І. Г. Матвіяс, Л. І. Недбайло та ін.). Ведуться дискусії щодо граматичного змісту цієї категорії. Окремі дослідники схильні трактувати цю категорію як лексико-граматичну або й словотвірну. Представники функціональної граматики трактують її як один із багатьох способів позначення в мові категорій одиничності і множинності (О. К. Безпояско, І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко, М. Я. Плющ). У словацькому мовознавстві питання категорії числа розглядали у своїх працях Я. Горецький, Л. Двонч, Ф. Кочіш, Л. Навратіл, К. Палковіч,

М. Поважай. Питання про граматичну категорію числа словацького іменника піднімав Ф. Міко у монографії “Rod, číslo a pád podstatných mien” [11].

У сучасних слов'янських мовах, у тому числі словацькій та українській, категорія числа представлена двома грамемами: однини та множини. Поряд із цим існують іменники *singularia tantum*, що вживаються лише в однині, та іменники *pluralia tantum*, що вживаються лише в множині.

Мета нашого дослідження – дослідити іменники *pluralia tantum* у словацькій та українській мовах та виявити випадки семантико-граматичної асиметрії у сфері морфологічної категорії числа іменників. Отже, об'єктом дослідження є словацькі та українські іменники *pluralia tantum*; предметом дослідження є їх семантичні та граматичні особливості. Джерелом фактичного матеріалу послужили лексикографічні праці: Великий словацько-російський словник [17], Словник сучасної словацької мови [15]. Шляхом повної вибірки нами виділено 340 словацьких іменників указаної групи.

Відповідно до “Нової системи відмінювання словацьких іменників” М. Соколової [16, с. 17] іменники словацької мови, з погляду обчислюваності, поділяються на: 1) обчислювані іменники (*singularívne*): *jeden stol, päť stolov*; іменники *singuláriá tantum* (*zemeguľa*), іменники *pluráliá tantum* (*nožnice, dvere; prázdniny*). 2) необчислювані іменники (*nesingularívne*): *zrak, Košice, Bratislava*. Серед іменників *singuláriá tantum* дослідниця виділяє: а) власні назви *Prešov*, б) абстрактні назви *dobro*, с) речовинні *voda*, д) збірні *ľudstvo* і *pluráliá tantum*: а) власні назви *Košice*, б) абстрактні назви *osýpky*.

Дослідження словацьких іменників *pluralia tantum* дозволяє виділити в їх складі такі семантичні групи:

- назви предметів, інструментів: *brány* [17, т. I, с. 172], *devocionálie* [17, т. I, с. 620], *dierkovačky* [17, т. I, с. 324], *dvojkridlovky* (hovor.) [15, т. I, с. 835], *dvojky* [17, т. I, с. 457], *hodinky* [17, т. I, с. 625], *hrable* [17, т. I, с. 646], *hrabličky* [17, т. I, с. 646], *klieštiky* [17, т. I, с. 842], *kliešte* [17, т. I, с. 843], *kliešte ploché* [17, т. I, с. 843], *kliešte štikacie* [17, т. I, с. 843], *kombinačky* (hovor.) [17, т. I, с. 872], *krosná* [17, т. I, с. 943], *krosienka* [17, т. I, с. 942], *manikúrky* (hovor.) [17, т. II, с. 127], *nožnice* [17, т. II, с. 547], *okuliare* [17, т. II, с. 742] і ін.;

- назви механізмів: *mikrováhy* [17, т. II, с. 197] та механізмів для виміру часу: *cylindrovky* (hovor.) [15, т. I, с. 458], *cvikačky* [15, т. I, с. 454], *hodinky* [17, т. I, с. 625], *pondusky* [17, т. III, с. 296];

- назви одягу, взуття: *baťovky* (hovor.) [17, т. I, с. 144], *bikiny* (hovor.) [15, т. I, с. 293], *bombardiaky* [15, т. I, с. 337], *bričesky* [15, т. I, с. 335], *cajgovky* (hovor.) [17, т. I, с. 197], *capáčky* [17, т. I, с. 199], *cafrangy* [17, т. I, с. 200], *diplomaty* [17, т. I, с. 329], *džínsy* [15, т. I, с. 857], *elašťačky* (slang.) [15, т. I, с. 872], *gamaše* [15, т. I, с. 1049], *gate* [15, т. I, с. 1054], *golfsky* [15, т. I, с. 1079], *gráty* [17, т. I, с. 364], *gumáky* (hovor.) [17, т. I, с. 570], *háby* [17, т. I, с. 575], *hološne* [17, т. I, с. 630], *jelenice* (hovor.) [17, т. I, с. 780], *kanadky* (hovor.) [17, т. I, с. 802], *kapronky* [17, т. I, с. 810], *kopačky* [17, т. I, с. 901], *kordovánky* (hovor.) [17, т. I, с. 905], *kožienky* [17, т. I, с. 921], *lakírky* (hovor.)

[17, т. II, с. 31], *lyžiarky* (hovor.) [17, т. II, с. 99], *modráky* [17, т. II, с. 229], *matrózky* [17, т. II, с. 151], *montérky* (hovor.) [17, т. II, с. 238], *nohavice* [17, т. II, с. 304], *nohavičky* [17, т. II, с. 304], *pantalóny* [17, т. III, с. 32], *plavky* [17, т. III, с. 121], *pumpky* [17, т. III, с. 786] і ін.;

- назви частин тіла: *bleskáne* [17, т. I, с. 148], *bokombriadky* [17, т. I, с. 163], *čupry* [15, т. I, с. 542], *hovoridlá* [17, т. I, с. 644], *plúca* [17, т. III, с. 138], *prsia* [17, т. III, с. 761], *prsička* [17, т. III, с. 763], *priská* [17, т. III, с. 763] і ін.;

- назви не механізованих засобів пересування: *bežky* [17, т. I, с. 134], *elanky* (hovor.) [15, т. I, с. 870];

- назви механізованих засобів пересування: *behúle* (hovor.) [17, т. I, с. 118], *boby* [15, т. I, с. 319];

- назви музичних інструментів: *gajdičky* [17, т. I, с. 545], *gusle* [17, т. I, с. 570], *husličky* [17, т. I, с. 671] і ін.;

- назви видів писемності, документів, тощо: *archiválie* [17, т. I, с. 76], *anály* [17, т. I, с. 56] *diéty* [17, т. I, с. 635], *dejiny* [17, т. I, с. 300], *memoáre* [17, т. II, с. 172], *muzikálie* [17, т. II, с. 271], *nacionálie* [17, т. II, с. 290] і ін.;

- назви страв: *bryndziaky* (slang.) [15, т. I, с. 370], *drobky* [15, т. I, с. 789], *džadky* [15, т. I, с. 840], *fliacky* [15, т. I, с. 989], *mr Vance* [17, т. II, с. 260], *pirohy* [17, т. III, с. 100], *pomfritky* [17, т. III, с. 284] і ін.;

- назви свят, подій, обрядових дій. Це найбільш стійка група іменників *pluralia tantum*. Як правило, вони виражають циклічність, тривалість процесу і виникли ще в період язичництва на позначення множинності, складності, послідовності та активності обрядів і магічних дій. Наприклад: *abrahámoviny* [17, т. I, с. 27], *agary* [17, т. I, с. 35], *auspície* [17, т. I, с. 88], *bakchanálie* [17, т. I, с. 103], *deväťdesiatiny* [15, т. I, с. 620], *dionýzie* [17, т. I, с. 328], *dostihy* [17, т. I, с. 394], *dožinky* [17, т. I, с. 411], *driapačky* [17, т. I, с. 426], *Dušičky* [17, т. I, с. 447], *exercície* (cir.) [15, т. I, с. 918], *fašiangy* [17, т. I, с. 505], *férie* [17, т. I, с. 508], *hody* [17, т. I, с. 628], *Hromnice* [17, т. I, с. 659], *krstiny* [17, т. I, с. 944], *kukadlá* (hovor.) [17, т. I, с. 953], *manévre* [17, т. II, с. 125], *meniny* [17, т. II, с. 174], *nahovárky* (hovor.) [17, т. II, с. 314], *narodeniny* [17, т. II, с. 373], *oddávky* [17, т. II, с. 635], *ohováračky* [17, т. II, с. 730], *opletačky* [17, т. II, с. 771], *páračky* [17, т. III, с. 37];

- назва ігор: *gorodky* [17, т. I, с. 561];

- назви шкільних предметів: *dejiny* [17, т. I, с. 300], *počty* [17, т. III, с. 159];

- назви хвороб: *hemoroidy* [17, т. I, с. 593], *kiahne* [17, т. I, с. 835], *morbily* [17, т. II, с. 240], *potničky* [17, т. III, с. 389], *prúšnice* [17, т. III, с. 638], *suchoty* [17, т. IV, с. 610];

- астрономічні назви: *dóty* [15, т. I, с. 710];

- географічні власні назви: *Alpy* [17, т. I, с. 56], *Benatky* [17, т. I, с. 119], *Bermudy* [15, т. I, с. 260], *Brémy* [15, т. I, с. 357], *Dražďany* [15, т. I, с. 777], *Maďary* [17, т. II, с. 104] і ін.;

- астрономічні власні назви: *Kuriatka* (hovor.) [17, т. I, с. 959];

• інші: *droždie* [17, т. I, с. 430], *marše* [17, т. II, с. 136]. З-поміж речовинних іменників можна виділити підгрупу слів, що позначають залишки речовин: *nedojedky* [17, т. II, с. 402], *otruby* [17, т. II, с. 619], *piliny* [17, т. III, с. 97], *pokrutiny* [17, т. III, с. 247].

Словацьким іменникам *pluralia tantum* в українській мові відповідають різні за граматичним значенням числа еквіваленти, а саме: словацькому іменнику *brány* [17, т. I, с. 172] “борона” в українській мові відповідає слово *борона* [1, с. 93], яке має обидві грамеми числа: однину *борона* – множину *борони*; *diéty* [17, т. I, с. 635], “добові” в українській мові відповідає слово *добові* [1, с. 307], що вживається в множині; *hemoroidy* [17, т. I, с. 593] “геморой” в українській мові відповідає слово *геморой* [1, с. 229] і є сингулятивом; *hodiny* [17, т. I, с. 623] “годинник” в українській мові відповідає слово *годинник* [1, с. 249], яке має обидві грамеми числа: однину *годинник* – множину *годинники*; *fašiangy* [17, т. I, с. 505] “масляниця” в українській мові відповідає слово *масляниця* [1, с. 649], яке вживається в однині *масляниця*, *масляна*; *kúpele* [17, т. I, с. 957] “курорт” в українській мові відповідає слово *курорт* [1, с. 93], яке вживається в однині *курорт* і множині *курорти*; *modráky* [17, т. II, с. 229] “комбінезон” в українській мові відповідає слово *комбінезон* [1, с. 558] і має обидві грамеми числа: однину *комбінезон* – множину *комбінезони*; *montérky* [17, т. II, с. 238] “спецівка” в українській мові відповідає слово *спецівка* [1, с. 1364], яке має обидві грамеми числа: однину *спецівка* – множину *спецівки*; *noviny* [17, т. II, с. 480] “газета” в українській мові відповідає слово *газета* [1, с. 216], яке має обидві грамеми числа: однину *газета* – множину *газети*; *osýrky* [17, т. II, с. 815] “кір” в українській мові відповідає слово *кір* [1, с. 542] і є сингулятивом; *plavky* [17, т. III, с. 121] “костюм для купання” в українській мові відповідає слово *купальник* [1, с. 597], яке має обидві грамеми числа: однину *купальник* – множину *купальники*; *plůsa* [17, т. III, с. 138] “легені” в українській мові відповідає слово *легені* [1, с. 608], що є множинним іменником, але слово *легені* має і обидві форми числа: однину *легеня* – множину *легені*; *průšnice* (lek.) [17, т. III, с. 638] “(дитяча інфекційна хвороба) свинка” в українській мові відповідає слово *свинка* (мед.) [1, с. 1300] і вживається в однині; *preteky* [17, т. III, с. 590] “змагання” в українській мові відповідає слово *змагання* [1, с. 464] і вживається в однині; *raňajky* [17, т. IV, с. 29] “сніданок” в українській мові відповідає слово *сніданок* [1, с. 1351], яке має обидві грамеми числа: однину *сніданок* – множину *сніданки*; *šediny* [17, т. IV, с. 670] “сивина” в українській мові відповідає слово *сивина* [1, с. 1311], яке вживається в однині; *trampoty* [17, т. V, с. 109] “клопіт” в українській мові відповідає слово *клопіт* [1, с. 545], що має обидві грамеми числа: однину *клопіт* – множину *клопоти*; *Vianoce* [17, т. V, с. 374] “Різдво” в українській мові відповідає слово *Різдво* [1, с. 1226], яке вживається в однині.

Категорія числа географічних власних назв – це тема окремого дослідження. Тут слід лише відзначити, що частина таких власних назв збігається у вираженні числа в обох мовах: *Himaláje* – Гімалаї; *Pyreneje* – Піренеї. Іноді словацьким власним назвам *pluralia tantum* відповідають українські власні назви в однині: *Galapágy* – *Галапагос*, *Drážďany* – *Дрезден*. Протилежне співвідношення є доволі рідкісним: *Navaj* – *Гаваї*.

Про асиметричний характер мовного знака свідчать випадки незбігу форм категорії числа в досліджуваних мовах. Це стосується випадків, коли іменникам *pluralia tantum* української мови відповідають словацькі іменники однини, а саме: *апартаменти* [1, с. 36] в словацькій мові вживається в однині: *apartmán* [15, т. I, с. 148]; *вершки* [1, с. 123] в словацькій мові вживається в однині: *sladká smotánka* [17, т. IV, с. 403]; *парфуми* [1, с. 891] у словацькій мові вживається в однині: *voňavka* [17, т. V, с. 442]; *схованки* [1, с. 1422] у словацькій мові вживається в однині: *schovávačka* [17, т. IV, с. 319] і ін.

Отже, серед найменувань *pluralia tantum* у словацькій та українській мовах є слова, форми числа яких збігаються у відповідних мовах, але є слова, форми числа яких різняться. Розбіжності у співвідношенні українських та словацьких іменників *pluralia tantum*, можливо, пояснюється тим, що іменники, які позначають одне поняття, залежно від перекладу можуть мати різні граматичні характеристики [5, с. 184–185], наприклад, *відносини* [1, с. 175] “стосунки, зв’язки між ким-небудь” – множинний іменник української мови, а у словацькій мові має обидві форми числа: однину *vzťah* – множину *vztahy*.

Процес утворення іменників *pluralia tantum* у найдавнішому ладі слов’янських мов не був предметом порівняльно-історичного вивчення, а в описових дослідженнях питання про походження плюративів зазвичай вирішується на основі певних сучасних уявлень про денотат. Можна погодитися з В. І. Дегтяревим, який стверджує, що форми множини в російських словах на зразок *сани, часи, мостки, перила, обои, хоромы* виражають складну структуру з багатьма складовими частинами на позначення складних предметів. Проти цього можна було б і не заперечувати, оскільки конкретно-предметні іменники *pluralia tantum* дійсно позначають зазвичай складну структуру знарядь, механізмів, але таким поясненням неможливо задовольнитися, оскільки воно не має лінгвістичної цінності [4, с. 65]. Відомо, що не всякий складний предмет позначається іменником у формі множини. Для цього може бути обрана, у залежності від словотвірної структури іменника, як форма однини, так і форма множини, а саме: *часи* в російській мові, *hodiny* в словацькій мові належить до групи слів *pluralia tantum*, в українській мові слово “*годинник*” має дві форми числа: однину *годинник* – множину *годинники*. Походження лексеми *часи* в російській мові пов’язано не з характером або структурою денотата, а з власне мовними, внутрішньоструктурними особливостями номінації – метонімічним перенесенням форми множини *часи* у значення *время, часи* на прилад, призначений для його виміру [4, с. 66]. Це слово у новому, предметному значенні стало наслідком метонімічної зміни значення, не виключено, що це є одним із основних джерел виникнення іменників *pluralia tantum*. На процес лексикалізації впливає насамперед практична діяльність людей, що спричиняє виникнення нових знарядь праці, механізмів, інструментів, апаратів, та формування нових понять на основі попереднього досвіду і нагромаджених знань. Форма множини іменників *pluralia tantum* виконує словотвірну функцію номінації, але не виражає кількісних відносин.

Наявність іменників *pluralia tantum* – важлива типологічна риса граматичної системи словацької та української мов, вона займає важливе місце у структурі

категорії числа, представляючи собою змінну лексико-семантичну групу. Звісно, існують суттєві розбіжності у співвідношенні українських та словацьких іменників pluralia tantum. Безперечно, це пов'язано із різним баченням світу, яке відбивається у виборі мовних форм у різних мовах, набором словотворчих засобів, різними шляхами запозичення назв, адаптації таких слів до граматичної системи мови. Та наявність розбіжностей у вживанні іменників з різними грамемами числа у цих двох мовах призводить до інтерференції, тому системний опис категорії числа іменників словацької мови, а також контрастивний аналіз цієї категорії відповідає завданням сучасної лінгвістичної славістики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – Ірпінь : ВТФ Перун, 2005. – 1728 с.
2. *Виноградов В. В.* Русский язык (грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов – М. : Высшая школа, 1972. – 614 с.
3. *Вихованець І. Р.* Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – Київ : Університетське видавництво “Пульсари”, 2004. – 398 с.
4. *Дегтярев В. И.* Происхождение имен pluralia tantum в славянских языках / В. И. Дегтярев // Вопросы языкознания. – 1982. – № 1. – С. 65–78.
5. *Перебийнос В. И.* Типология категории числа имени существительного (на материале русского, украинского и английского языков) / В. И. Перебийнос, Т. В. Бобкова // Труды и материалы III Международного конгресса исследователей русского языка “Русский язык: исторические судьбы и современность”. – М., 2007, – С. 184–185.
6. *Пономарів О. Д.* Сучасна українська мова : підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.
7. *Швачко К. К.* Введение в сравнительную типологию английского, русского и украинского языков / К. К. Швачко, П. В. Терентьев, Т. Г. Янукян, С. А. Швачко. – К. : Вища школа, 1977. – 147 с.
8. *Brukker G.* Veľký slovník cudzích slov / Gustáv Brukker, Jana Opatíková. – Bratislava : Robinson, 2006. – 450 s.
9. *Bunganič P.* Slovensko-ukrajinský slovník / Peter Bunganič. – Bratislava : Slovenské pedagog. nakl., 1985. – 675 s.
10. *Krátky slovník slovenského jazyka.* 3 vyd. – Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1997. – 944 s.
11. *Miko F.* Ród, číslo a pád podstatných mien / František Miko – Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1962. – 254 s.
12. *Morfológia slovenského jazyka* / Red. J. Ružička. – Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966. – 896 s.
13. *Palkovič K.* Zmena gramatických kategórií pri prevzatých slovách / Konštantin Palkovič // Slovenská reč. – Roč. 43. – 1978. – Č. 5. – S. 281–286.

14. Pravidlá slovenského pravopisu. Tretie upravené a doplnené vydanie / Red. Matej Považaj. – Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2000. – 592 s.
15. Slovník súčasného slovenského jazyka / Hl. red. Klára Buzássyová, Alexandra Jarošová. –Zv. 1 (A–G). – Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006. – 1134 s. ; Zv. 2 (H–L). – Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011. – 1088 s.
16. Sokolová M. Nový deklinačný systém slovenských substantív / Miloslava Sokolová. – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007. – 346 s.
17. Velký slovensko-ruský slovník. – Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1979–1995. – D. I–VI.

*Стаття надійшла до редколегії 27.10.2011
Прийнята до друку 30.11.2011*

SLOVAKIA NOUNS PLURALIA TANTUM BACKGROUND ON THE UKRAINIAN LANGUAGE

Ivanna OKOHRIB

*Uzhgorod National University,
Department of Slovak Studies,
str. University, 14, Uzhgorod, Ukraine, 88000,
e-mail: kaf.slov.uznu@gmail.com*

The article investigates the Slovak nouns pluralia tantum. There are forms of mismatch among the categories in the Ukrainian and Slovak languages. This applies when the noun pluralia tantum Ukrainian language correspond to singular nouns Slovak, Slovak noun of pluralia tantum in the Ukrainian language for the grammar correspond to different values of the number of equivalents.

Key words: Semantic-grammatical asymmetry, category of number, nouns pluralia tantum, grammeme of singular, plural grammeme.

СЛОВАЦКИЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ PLURALIA TANTUM НА ФОНЕ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Иванна ОКОГРИБ

*Ужгородский национальный университет,
кафедра словацкой филологии,
ул. Университетская, 14, Ужгород, Украина, 88000,
e-mail: kaf.slov.uznu@gmail.com*

Статья посвящена исследованию словацких существительных pluralia tantum. Обнаружено несовпадение форм категории числа в украинском и словацком языках. Это касается случаев, когда существительным pluralia tantum украинского языка соответствуют словацкие существительные единственного числа; словацким существительным pluralia tantum в украинском языке соответствуют разные по грамматическим значениям числа эквиваленты.

Ключевые слова: Семантико-грамматическая асимметрия, категория числа, существительные pluralia tantum, граммема единственного числа, граммема множества.